

Ábrahám Barna

AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG POLGÁROSODÁSA
a 19. század második felében

Ábrahám Barna

**AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG
POLGÁROSODÁSA
a 19. század második felében**

Pro-Print Könyvkiadó,
Csíkszereda, 2004

Ez a munka a Teleki László Intézet
és a Pro-Print Könyvkiadó
közös könyvkiadási programja keretében készült.

A kézirat elkészítését az Oktatási Minisztérium NKFP
„Kulturális külpolitika és nemzeti identitás” alprogramja,
a Faludi Ferenc Akadémia
és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány
Dunatáji Népek Kutatása Szakalapítványa támogatta.

A kiadvány megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta.

Lektorálta: *Simion Retegan*

Sorozatszerkesztő: *Bárdi Nándor*

Borítóterv: *Biró Gábor*

© Ábrahám Barna
© Pro-Print Könyvkiadó

ISBN 973-8468-21-3

Bevezetés

E könyv témája az erdélyi román polgárosodás a 19. század második felében. A kérdéskör mégoly töredékes bemutatása az utóbbi évtizedekben föllendült modernizáció- és polgárosodás-kutatáshoz kíván hozzájárulni, tekintve, hogy Erdély e vizsgálódások terén meglehetősen elhanyagolt terület. A magyarországi kutatók (Hanák Péter, Bácskai Vera, Vörös Károly, Szabó Dániel, Gyáni Gábor, Tóth Zoltán stb.) inkább Budapesttel és a mai országterület településeivel foglalkoznak (márcsak a források hozzáférhetősége miatt is, továbbá nyelvi okokból). E szempontból is előrelépés a Szász Zoltán által írt fejezet az *Erdély története* III. kötetében, illetve újabban Fleisz János, Vofkori László, Sonkoly Gábor munkái. A romániai kutatók viszont 1989 előtt vagy a gazdaságtörténeti megközelítésnél maradtak (Vajda Lajos), vagy a parasztság és a munkásosztály vizsgálatára korlátozód(hat)tak (Egyed Ákos, Kovács József). A középrétegek problémájával mindössze néhány tanulmány foglalkozott (Simion Retegan), s ezek is főként a román pénzüzetek és a falusi szövetkezetek szerepére összpontosítottak (Bujor Surdu, Mihai Drecin, Vasile Dobrescu). A fiatalabb nemzedék, Pál Judit, Sorin Mitu, Cornel Crăciun, Vári Sándor írásai tehát az utóbbi évek irányzatát, új hangsúlyait jelzik, amennyiben az életmód, a társasági szokások, normák és mentalitás problémáira összpontosítanak, illetve amennyiben megmaradnak a nemzetfejlődés általános, „hagyományos” kérdéseinél, akkor sem ideológiai s teleologikus alapról teszik ezt, hanem a nemzettudatot – magát a nemzetet – mint értelmiségi konstrukciót, konkrét történelmi alakulatot értelmezik. E tekintetben mintaszerű az idősebb nemzedéket képviselő Lucian Boia magya-

is olvasható *Történelem és mítosz a román köztudatban* (Bukarest, 1999) c. munkája és Sorin Mitu *Geneza identității naționale la românii ardeleni* (Humanitas, București, 1997) c. monográfiája. Különösen ez utóbbi munka szolgált számunkra vezérfonalként a nemzeti önkép összetevőinek, erényeknek és hibáknak a kibontásánál.

A kutatás megkezdésekor úgy éreztük tehát, hogy megindult az ígéretes folyamat a hagyományosan ideologikus, nemzetvédő román történetírás „hétköznapiabbá tételére”, ám ez még csak a kezdeténél tart. Lehetséges és indokolt tehát, hogy magyarországiaként, kívülállóként bekapcsolódjunk annak az ívnek a vizsgálatába, melynek mentén egyrészt kialakult egy szűk, s azon belül is tagolt, de egészében anyagilag konszolidált, a helyzetének megfelelő átlagos hazai életszínvonalon élő, ugyanakkor nemzetileg elkötelezett román polgári társadalom, másrészt a polgári életmód és értékrend egyes elemei előnyösebb helyzetű régiókban a parasztság körében is gyökeret vertek. Nem a gazdaságtörténet oldalát kívántuk kidomborítani, hanem az életmód és az értékrend változását az elit és a polgárosuló parasztság körében.

Fő forrásul három sajtóterméket választottunk. A Iosif Vulcan szerkesztette *Familia*, mely 1865 és 1906 között jelent meg, előbb Pesten, majd 1880-tól Nagyváradon, ambíciója és tényleges működése alapján is a román polgárosodás szócsövének tekinthető. Társasági hetilapként nagymértékben formálta a művelt rétegek életmódját, ízlésvilágát, s egyúttal közölt minden fontosabb hírt az iskolákról, az ösztöndíjakról, egyesületekről, kiemelkedő személyiségekről, társadalmi eseményekről.¹ Maga a szerkesztő már az első számban elismerte a vállalkozás nehéz voltát: tudja, hogy nagy merészség társasági lapot Pesten kiadni, ahol még románul se tudnak rendesen, s ahol társasági élet sincs. Afféle utólagos krédóként 1878 végén a következőkben látta lapja hivatását: a nehéz politikai viszonyok közepette a társadalmi élet az egyetlen sikerrel kecsegtető tér, de létezik-e ilyen egyáltalán a románoknál? Nehéz igennel válaszolni, mindenesetre ennek szolgálatára hozták

létre a *Familiát*, „a román társadalmi élet orgánusául. Elméleti cikkeivel, könnyed társalgásával, az összes románlakta vidékről származó levelekkel és hírekkel egyrészt részt akar vállalni e társadalmi élet megteremtésében, másrészt annak hű ismertetője kíván lenni.”² A szerzőgárda magját hazai vagy nyugati egyetemeken végzett szakemberek, jogászok, irodalmárok, orvosok, gimnáziumi tanárok alkották (Vulcan mellett Petru Bănăţian, G. Candrea, George Crăiniceanu, Ioan C. Drăgescu, Iulian Grozescu, Ioan Al. Lăpădat, Atanasie Marian Marinescu, Miron Pompiliu, Gregoriu Silaşi, Mihail Strajan, G. Tăila, Georgiu Vuia stb.) A korra általánosan jellemző nemzeti versenyhangulat szellemében lapjával Vulcan a románság presztízsét is emelni akarta, olyan újságot akart adni a tisztelt közönségnek, „mely bármelyik idegen lappal fölveszi a versenyt”, a nemzeti kultúra védelmében eredményesen küzd a „kozmpolita sötétség ellen”.³ 1870-ben a lap státusa is emelkedett, mivel Vulcan az általa kezdeményezett Román Színházi Alap-szerzési Társulat hivatalos közlönyévé is tette, márpedig a Társulat az ASTRA mellett a román civil szféra másik vezető szervezetévé vált. Politikával a *Familia* érdemben nem foglalkozott, csupán az aktualitások között hozott időnként egy-egy parlamenti vagy nemzetiségpolitikai vonatkozású hírt.

A *Familiát* afféle kettős tükörként tudnánk jellemezni, s mi is így próbáltuk értékelni az egyes írásokat: az egyes vezető személyiségek címlapon hozott életrajza, a különböző iskolai ünnepélyekről, egyesületi rendezvényekről, bálokról az első oldalakon közölt hosszabb tudósítások optimizmust, nemzeti önbizalmat sugallnak, míg a végére beszerkesztett társasági hírek gyakran a nemzeti aktivista elégedetlenségéről tanúskodnak – mintegy „lerontják” az addigi pozitív képet, vagy éppen fordítva: a hosszabb cikkekben érzékeltetett, a közönyből, az asszimilációból, a viszálykodásból fakadó veszélyeknek ellentmondani látszik az aktuális társasági hírek bő választéka. A tárgyválasztásban fokozatos elmozdulást figyelhetünk meg a klasszikus társasági témáktól (divat, bálók, gálás hangú írások) a prózaiabb kérdések felé (lakásviszonyok,

higiénia, táplálkozás, gyermeknevelés); a helyi társadalmi élet, az egyesületek működését egyre inkább merik bírálni a szerzők, ami – talán paradox módon – maga is a civil szféra izmosodásának, ugyanis ez elvárások erősödésének a jele. A legfőbb, állandó konfliktusforrást az olvasókkal egyébként az előfizetői díj késedelmes és rendszertelen fizetése jelentette, ami a *Familiát* sokáig a csőd szélén tartotta.⁴

Mint érzékelhettük, a *Familia* „országos” lap volt (sőt sok romániai anyagot is hozott). Melléje egy helyi lapot választottunk, a Szászvároson 1895–1899 között megjelent, Silviu Moldovan által szerkesztett *Revista Orăștiei* című hetilapot, mely az első évben még „társadalmi, gazdasági és irodalmi orgánumként” jelent meg, majd letette a politikai lapok számára előírt kauciót, és radikális hangnemű ellenzéki lappá, a Román Nemzeti Párt (illetve egyik frakciója) szócsövénévé vált. Ám ezután is sok elméleti társadalompolitikai, „nemzetgazdasági” és kulturális cikk jelent meg itt, s ami számunkra lényeges: a város és a tágabb környék, Hunyad megye minden jelentősebb eseményéről beszámolt. Több akart azonban lenni helyi krónikánál: nagyobb hatókörű társadalmi-kulturális fókusz,⁵ amire az is följosította, hogy Szászváros a románok számára a század végére fontos pénzügyi, gazdasági központtá és a nemzeti pártpolitika egyik műhelyévé vált. Az itteni friss erők vezetője az anyagi támaszt jelentő Ardeleana Bank igazgatója, a századelőn majd nagybirtokossá, a színházi társulat elnökévé és a Román Nemzeti Párt vezető politikusává váló Ioan Mihu.⁶ A lap csakis azért szűnt meg, hogy helyette a gazdasági egyesület fontosabbnak érzett mezőgazdasági lapja, a *Bunul Econom* jelenhessen meg. 1903-tól azután a *Libertatea* képében újraindult a militáns politikai sajtó, 1908-ban pedig újabb gazdasági lap indult *Tovărășia* címmel.

A szemlézett sajtótermékek sorában a harmadik a román bankszövetség havi folyóirata, az 1899-ben indult, Corneliu Diaconovich által irányított *Revista Economică*, melynek csupán első évfolyamát dolgoztuk föl módszeresen, a későbbiekből csak néhány

írást ismertetünk. Ez az orgánus azért alkalmas forrás számunkra, mert a szakma informálása mellett (pénzügytechnikai eljárások, évi mérlegek, országos pénzügypolitikai hírek stb.) az egész románságot érintő gazdasági kérdéseket is tárgyalt (a birtokos parasztság és a kisiparosok, háziipart űzők helyzetének megszilárdítása, a szövetkezeti mozgalom előnyei), így átfogó képet nyújt a századforduló és századelő románságának gazdasági helyzetéről.⁷

A sajtó mellett beépítettük néhány – a gazdasági racionalizálásra oktató – népkönyvnek, Visarion Roman írásainak továbbá több egészségnevelési-higiéniai brosúrának, egy útikönyvnek, egy illemtankönyvnek és egy leányoknak szánt erkölcsi útmutatónak a gondolatait is. Fölhasználtuk továbbá a nagyszebeni nőegylet egyik évi jelentését, a kolozsvári és a Hunyad megyei nőegylet almanachját, valamint ez utóbbi elnöknőjének, Elena Popu Hossu Longinnak az emlékiratait. S mivel a tárgyalt időszak az irodalomtörténetben a kritikai realizmus kora, egyes témáknál följogosítva éreztük magunkat néhány szépirodalmi munka hasznosítására: Ion Agârbiceanu elbeszélései, *Aranybánya [Arhanghelii]* című regénye (1913) és természetesen Liviu Rebreanu regénye – társadalmi tablója –, a *Ion* (1920).

A fenti lapokban és kiadványokban tárgyalt kérdések mellett egy régió – a volt Királyföld – fejlődését vizsgáltuk részletesebben, mivel a szakirodalom és a magunk tapasztalatai alapján is kimondható, hogy itt alakultak ki a szélesebb körű – tehát a paraszti – polgárosodás feltételei. Az egykori határőr-életmód és a szász települések termékenyítő példája mellett a juhosgazdák és a hozzájuk kapcsolódó foglalkozások (takácsok, kereskedők) művelői teremtették meg az anyagi alapot. Számos községről született annak idején monográfia; ezek nem rögzítik ugyan a helyi társadalom tagolódását, mégis viszonylag részletes képet adnak a település egészéről (az egyházközség és az iskola vagyona, egyesületek, viselet, szokások, értékrend), közülük jó néhányat hasznosítottam.⁸ Tanulságos volt továbbá az egyik, a térségben működött

szerző, Romul Simu utópikus munkája az elképzelt ideális Viitorul [Jövő] faluról.

Amellett, hogy az erdélyi románság társadalomfejlődését a magyarországi folyamatok szerves részének tekintjük, az eredményeket egyes esetekben össze próbáltuk vetni az akkori romániai viszonyokkal. Az okiráltságbeli kortársak (Constantin Stere, de maga Nicolae Iorga is) is pontosan érzékelték, hogy a nemzet Kárpátokon inneni és túli fele gyökeresen más úton fejlődött; az erdélyi románok az 1918-as egyesülésben annak lehetőségét látták, hogy Erdély civilizálni fogja a Regátot. Ám éppen az ellenkező folyamat, Erdély lesüllyesztése indult be, s ez számos politikai, kulturális probléma forrásává vált.⁹

Zárásképpen szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik önzetlenül segítséget nyújtottak dolgozatunk megszületésénél: Niederhauser Emilnek, Miskolczy Ambrusnak, Szász Zoltánnak, Borsi-Kálmán Bélának, Szabó Dánielnek észrevételeikért, bírálataikért, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársainak, különösen Valentin Orga úrnak a szíves technikai segítségnyújtásért.

Jegyzetek

1. A *Familia* története jól földolgozott kérdés. A lap számos téren úttörő jellegét méltatja: Vasile Netea: *Presa română din Transilvania 1849–1881. III. Presa Noastră*, XIX., 1974. Nr. 4. p. 40. Számos korábbi tanulmány után Lucian Drimba sok részletkérdést tárgyalt a szerkesztőről írott monográfiájában (*Iosif Vulcan*. Ed. Minerva, București, 1974), újabban pedig a magyarországi Gheorghe Petrușan jelentetett meg összefoglalót (*Iosif Vulcan și revista Familia*. Uniunea Românilor din Ungaria, h.n., é.n.). Az e tárgyban publikáló szerzők azonban elsősorban a lap esztétikailag értékelhető anyagát (vers, próza, folklórkutatás, irodalomtörténet) vizsgálták, s magának Vulcannak az írásait elemezték. Mi az esztétikum kérdésével nem foglalkozunk, a negyvenkét év alatt megjelent cikkeket, híreket – szerzőtől és tárgytól függetlenül – társadalomtörténeti forrásként használtuk föl.
2. Iosifu Vulcanu: *Revista sociale*. *Familia*, I, 1/13. mai 1865. p. 14.; *Cătra onorabilulu publicu cetitoru*. *Familia*, XIV, Nr. 94, 10/22. dec. 1878. p. 604.
3. *Familia*, II, Nr. 9, 25. mart/6. apr. 1866. p. 108; O cetitória a Familiei: *Catra sororile mele romane!* *Familia*, VI, Nr. 51, 20. dec/1. ian. 1870. A lap példányszámáról nincsenek pontos információink. Vulcan néhány alkalommal publikálta az előfizetők névsorát: így például 1875-ben 363 példány után fizettek. Az adatból nem vonhatunk le különösebb következtetést a *Familia* elterjedtségére, hatására vonat-

- közölg, mert 50 példányt olvasókörök, iskolák, szeminarista társaságok járattak, ami eleve megsokszorozta az olvasók számát. Másrészt a további címzettek közül igen sokan nem fizettek (a szerkesztő ugyanitt kilátásba helyezte, hogy az ő névsorukat is nyilvánosságra hozza), az olvasótábort tehát több ezer főre tehetjük. *Abonații Familiei în 1875*. Familia, XI., Nr. 46–52. 1875.
4. Iosifu Vulcanu: *Apelu la publiculu cetitoriu*. Familia, IX, Nr. 41, 9/21. dec. 1873. p. 478; At. M. Marienescu: *Abonații restanțieri*. Familia, XXXIII, Nr. 48, 30. nov/12. dec. 1897. p. 573-574.
  5. *La programul nostru*. Rev. Orăștiei, I, Nr .1, 1/13. ian. 1895. p. 2.
  6. A századvárosi román társadalmi-kulturális virágzásra ld. Ioan Mihu: *Spicuri din gândurile mele politice, culturale, economice*. Sibiu, 1938. p. V-XVII; Ion Iliescu – Tiberiu Istrate: *Orăștie. 750 de ani*. Deva, 1974. p. 139. skk.; újabban: Valentin Orga: *Moța. Pagini de viața. File de istorie*. Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 1999. p. 2932.; a Revista indulását röviden érinti: Ion Moța: *42 de ani de gazetărie. Contribuții la istoria gazetării populare din Ardeal și Banat descriind special rolul foilor populare dela Orăștie: Libertatea, Foaia interesantă, Tovărășia, Bobârnaci cari au atîns, înaintea de războiu, cea mai largă răspândire în Ardeal, Banat și Crișana*. Orăștie, 1935. p. 17-18.
  7. Mihai D. Drecin: Mișcarea cooperatistă la Români din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea oglindită în paginile „Revistei Economice” din Sibiu. *Crisia*, XV, Oradea, 1985. p. 328.
  8. Mintegy száz falumonográfia készült a századforduló éveiben. A tanulmányozott broszúrák földéítésében értékes segítséget jelentett: Iosif Kovács: *Monografiile sătești din Transilvania la sfîrșitul sec. XIX. și încep. sec. XX. A.M.N. IX*, Cluj, 1972. Egyes kortársak egyébként felszínes, töredékes munkáknak tekintették ezeket; Victor Păcală (aki maga is publikált ilyen „töredéket”) kritikusan véleményét ld. kései terjedelmes munkája: *Monografia satului Rășinariu*. Sibiu, 1915. p. VII, ahol kifejti, hogy csak ha mindenfelé megjelentek a valóban érdemi falumonográfia, akkor lehet elkezdni egy nagy néprajzi szintézis megírását.
  9. Az eltérő havasaföldi, moldvai és erdélyi román nemzetfejlődésre, értékrendre ld. Gáldi László: *A román irodalomtörténet tájrajzi problémái*. Bp. 1935, és újabban, gazdag tényanyag alapján: Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1993. Az 1918 utáni erdélyi román regionalizmusra ld. Szász Zsombor: *Az erdélyi románság regionalista törekvései*. *Magyar Szemle*, 1931. dec.; uó: *Az erdélyi román regionalista mozgalmak hullámai*. *Magyar Szemle*, 1932. jan; újabban: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. PPKÉ BTK, Piliscsaba, 2003. 381–397.